

Вишивана Н. В. Лексико-семантичні та лінгво-стилістичні особливості зоонімних художніх порівнянь німецької та української мов / Н. В. Вишивана // Наукові записки, Серія: Філологія : зб. наук. праць. Випуск 21. – Вінниця: ВДПУ, 2015. – С. 331-336.

УДК 811.112.2'373.74: 811.161.2'37374

*Наталія Вишивана*

*Наталія Вышиваная  
Nataliia Vyshyvana*

## **ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ТА ЛІНГВО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗООНІМНИХ ХУДОЖНІХ ПОРІВНЯНЬ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ.**

**Лексико-семантические и лингво-стилистические особенности зоонимных художественных сравнений в немецком и украинском языках.**

**Lexicosemantic and Linguostylistic Peculiarities of Zoonymic Similies in the German and Ukrainian Language.**

*У статті визначено місце і роль зоонімних художніх (ЗХП) порівнянь у вивченні окремих фрагментів мовної картини світу. Здійснено контрастивне дослідження ЗХП української та німецької мов як таких лексичних одиниць, які містять лексику з етнічно-культурним забарвленням.*

*Розкрито суть зоонімного символу у складі зоонімного художнього порівняння, а також проаналізовано конотативні спектри найбільш актуалізованих зоонімів німецької та української мов.*

*Порівняння зоонімних еталонів антропоморфних рис в українській та німецькій культурних традиціях здійснено на основі складеної кваліфікаційно-порівняльної таблиці зоонімних символів антропоморфних ознак двох мов, залежно від рис характеру, зовнішності чи поведінки, яку вони найчастіше позначають.*

**Ключові слова:** зоонімне художнє порівняння, зоонімний символ, антропоморфні ознаки, контрастивний аналіз, мовна картина світу.

*The article defines the place and role of zoonymic similes in the study of separate fragments in the language world picture. The given contrastive analysis regards English and Ukrainian zoonymic similes as lexical units with ethno-cultural connotations.*

*The essence of zoonymic symbol as part of zoonymic simile has been revealed, connotative range of most frequent zoonyms in the English and Ukrainian languages has been analyzed.*

*The comparison of anthropomorphic zoonymic features in the target domain of a simile in German and Ukrainian cultural tradition has been conducted on the basis of the qualifying-comparative table which suggests the classification of zoonyms from the standpoint of character traits, features of appearance or behaviour they most frequently designate in both languages.*

**Key words:** *zoonymic simile, zoonymic symbol, anthropomorphic features, contrastive analysis, language picture of the world.*

*В статье определено место и роль зоонимных художественных сравнений в изучении отдельных фрагментов языковой картины мира. Проведено сравнительное исследование ЗХС украинского и немецкого языков как лексических единиц, содержащих лексику с этнично-культурной окраской.*

*Раскрыто суть зоонимного символа в составе зоонимного художественного сравнения, а также проанализировано коннотативные спектры наиболее актуализированных зоонимов немецкого и украинского языков.*

*Сравнение зоонимных эталонов антропоморфных черт в украинской и немецкой культурной традициях осуществлено на основе составленной классификационно-сравнительной таблицы зоонимных символов антропоморфных характеристик двух языков, в зависимости от черт характера, внешности или поведения.*

**Ключові слова:** *зоонимне художественне порівняння, зоонимний символ, антропоморфні характеристики, контрастивний аналіз, мовна картина світу.*

Назви тварин вже неодноразово ставали об'єктом вивчення з погляду їх метафоричного переосмислення. Вони являють собою цінний матеріал як для вивчення особливостей зооморфної метафори, так і для дослідження конотативних значень. На особливу увагу заслуговує характеристика оцінно-експресивної метафори. Завдяки своїй природі оцінно-експресивна метафора здатна породжувати стереотипи – еталонні національно-культурні уявлення (образи), що відіграють величезну роль у продукуванні мовою вторинного символічного простору. [1,8,10,12]

**Актуальність** нашого дослідження пояснюється недостатнім вивченням функціонально-семантичної категорії ЗХП у сучасній німецькій та українській мовах, ЗХП як структурної ланки мовної картини світу представників лінгвоспільноти та необхідністю комплексного зіставного дослідження семантики зоонімних символів української та німецької мов, як кроку до адекватного трактування порівняльних конструкцій з зоонімним компонентом.

**Метою дослідження** є вивчення мовної картини світу через контрастивне дослідження ЗХП української та німецької мов як таких лексичних одиниць, які містять лексику з етнічно-культурним забарвленням.

Зооніми у межах української та німецької культурних традицій є досить поширеними символами. Як явища специфічно етнічні, символи виявляють своє значення лише в контексті світоглядної традиції певного народу. Традиційні ЗХП, які століттями існували в культурі та відбивались у мові етносу є надзвичайно цінними для вивчення особливостей світосприйняття певною лінгвоспільнотою, оскільки на відміну від одиничних авторських порівнянь, є творінням цілого етносу, узагальненим та конденсованим показником ментальності.

Важливу роль у нашому дослідженні відіграє також оцінний компонент ЗХП, який є виразником типових оцінних еталонів порівняння та відображенням соціальних стереотипів мислення представників двох культурних традицій. Зіставлення відмінностей у значенні узуальних ЗХП, а також оцінної складової ЗХП неодмінно вказуватиме на відмінності МКС української та німецької культурних традицій.

З точки зору антропометричності ЗХП можна поділити на 3 великі категорії:

1. Ті, що стосуються зовнішнього вигляду людини (*кучерявий, як баран; вуха, як у слона; wie eine alte Eule aussehen; aussehen, wie die Gans, wenn's donnert*).
2. Ті, що стосуються поведінки людини (*streitsüchtig wie zwei Hähne sein; dünn wie Hering sein; бігає, як собака по хаті; кидає словами, як теля хвостом*).
3. Ті, що стосуються рис характеру людини (*дурний, як боже теля; лагідна, як ягня; schlau wie ein Luchs sein; furchtsam wie ein Hase sein*).

ЗХП за своєю структурою є традиційними, тобто складаються з 4 основних компонентів: предмета та об'єкта порівняння, основи (або підстави) порівняння та протиставної частки. *Sie ist schlau wie ein Fuchs* - в даному порівнянні *sie* є предметом порівняння, особливої характеристики *sie* надає порівняння з *Fuchs*(*лисиця*) на основі спільної характеристики *schlau* (хитрий). Порівняння побудоване за допомогою сполучника *wie* (*як*).

Оскільки для ЗХП характерним є вміст зоонімного символу, часто можна зустріти скорочене ЗХП, тобто з упущеною основою порівняння. Якщо основою порівняння виступає традиційна для певної лінгвоспільности асоціативна характеристика тварини, то у носія мови не виникає труднощів при декодуванні значення висловлювання. *Er ist wie eine Ameise* (*він неначе мураха*) – значення порівняння з мурахою досить явне, навіть без зазначення підстави порівняння, оскільки у свідомості людини закріплена головна характеристика мурахи – працьовитість, якою і наділяють людину у даному порівнянні.

Методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел нами було відібрано 395 приклади узуальних ЗХП німецької мови та 469 прикладів ЗХП української мови, які були внесені до порівняльної таблиці і які використовувались нами під час контрастивного семантичного аналізу ЗХП.

Найбільш часто актуалізованими зоонімами у ЗХП української мови є: *баран, риба, жаба, заєць, кіт, собака, ведмідь, вовк, курка, корова*. У німецькій

мові найчастіше у ЗХП зустрічаються такі зооніми: *Hund, Katze, Kuh, Schwein, Bär, Bock, Fisch, Maus*.

Серед проаналізованих нами ЗХП німецької та української мов було виокремлено три структурних типи ЗХП: дієслівні, атрибутивні, іменні.

Дієслівні ЗХП нараховують 331 порівняння та становлять 71% в українській мові та 228 порівнянь та 57,7% в німецькій відповідно. ЗХП з дієслівною основою виконують функцію якісної характеристики процесу чи дії. Серед них:

1) дієслова на позначення переміщення у просторі:

*sich drängen wie die Fliegen; sich stürzen wie ein Wolf; flattern wie ein Schmetterling; як мокрий горобець, стрибає; скаче, як дурна коза;*

2) дієслова, що позначають дію, характерну для певних видів тварин :

*wie Mücken stechen; wie die Raben stehlen; wie eine Schlange beißen; каркає, як ворон; гребе, як кінь копитом; пищить, як комар;*

3) дієслова, що означають зовнішній вигляд та поведінку

*wie die Kuh vorm neuen Tor stehen; sich davonstehlen wie die Katze vom Taubenschlag; wie eine Katze saufen; пишається, як кіт на глині; вскочив, як сліпе теля в яму; кублиться, як курка на яйцях.*

Атрибутивні ЗХП нараховують 126 прикладів та становлять 27% серед проаналізованих нами ЗХП української мови та 154 приклади та 39% серед ЗХП німецької мови відповідно. Причому прикметники, як основа ЗХП, можуть вживатися як без ступеню порівняння: *treu wie ein Hund sein; mutwillig wie ein Kalb sein; жвавий, як рак на греблі; спритний, як корова на льоду;* так і з вищим ступенем порівняння: *schneller als Falke fliegen; чистіший свині в дощ.*

Іменні ЗХП становлять всього 3,3% серед ЗХП німецької мови та 2% серед ЗХП української та нараховують 13 та 12 порівняльних фразеологізмів відповідно. Іменні ЗХП характеризують уже певний визначений предмет через порівняння з твариною: *Ohren wie ein Eichhörnchen haben; ein Gesicht machen wie eine Eule am Mittag; дівка, як вівця; панщина, як гадюка, життя наше отруїла.*

Зоонімний компонент художніх порівнянь є символом асоціативних уявлень окремої лінгвospільноти про тварину та її ознаки. Для зоонімів характерна полісемія, а тому кожен зоонім може позначати декілька ознак та слугувати інтенсифікатором у неоднорідних за змістом художніх порівняннях. Так, асоціаціями до зооніма *Bär* є *stark, gesund, täppisch, hungrig*; *баран* – *кучерявий, дурний, упертий*. У межах нашого дослідження ми визначили найбільш продуктивні зооніми для української та німецької мов за критерієм кількості виразів з певним зоонімом та кількості ознак, які зооніми інтенсифікують у складі ЗХП.

Найбільш продуктивними в німецькій мові є такі зооніми: *Hund* - 4 ознаки, 31 вираз (*treu, kalt, unglücklich, munter*); *Fisch* – 5 ознак, 16 виразів (*stumm, mager, kalt, munter, frei*); *Katze* – 5 ознак, 26 виразів (*schlau, mager, diebisch, betrunken, untreu*); *Kuh* – 3 ознаки, 13 виразів (*schamlos, dumm, geschmacklos*); *Schwein (Sau)* – 3 ознаки, 21 вираз (*dick, schmutzig, betrunken*); *Bär* - 7 ознак, 12 виразів (*gesund, brummig, plump, stark, ungeschickt, schnarchend, schläfrig*); *Bock* – 4 ознаки, 14 виразів (*dumm, steif, geil, stur*); *Maus* – 4 ознаки, 10 виразів (*still, flink, hungrig, arm*).

Відсоткове співвідношення виразів з даними зоонімами до загальної кількості опрацьованих нами ЗХП німецької мови становить: *Hund* - 7,8%, *Katze* – 6,6%, *Schwein* – 5,3%, *Fisch* – 4%, *Bock* – 3,5%, *Kuh* – 3,3% , *Bär* – 3%, *Maus* – 2,9%.

Для української мови найбільш продуктивними виявились такі зооніми: *собака* – 4 ознаки, 45 виразів (*знедолений, злий, голодний, вірний*); *кіт* – 3 ознаки, 20 виразів (*лінивий, хитрий, ласий*); *бик* – 3 ознаки, 20 виразів (*лінивий, здоровий, робітник поневолі*); *свиня* – 5 ознак, 29 виразів (*п'яний, дурний, манірний, зажерливий, брудний*); *вовк* – 3 ознаки, 20 виразів (*злий, голодний, підступний*); *баран* – 3 ознаки, 11 виразів (*кучерявий, дурний, упертий*); *жаба* – 3 ознаки, 18 виразів (*зелена, вирячкувата, надута*); *ведмідь* – 5 ознак, 10 виразів (*голодний, неповороткий, волохатий, лінивий, сильний*).

Процентне відношення виразів з даними зоонімами до загальної кількості опрацьованих нами ЗХП української мови становить: *собака* – 9,6%; *свиня* –

6,2%; вовк – 4,3%; бик – 4,3%; кіт – 4,3%; жаба – 3,8%; баран -2,3%, ведмідь – 2,1%.

Таким чином, найбільш актуалізованим зоонімом для обох культурних традицій виявились *собака/Hund, свиня/Schwein, кіт/ Katze*. Така висока увага до тварин може бути пов'язана з близькістю до цих домашніх та свійських тварин до людини у порівнянні з іншими. Ще одним актуалізованим в межах двох культурних традицій зоонімом є баран/Bock, який є більш поширеним символом для українців. Наступними поширеними у німецькій мові зоонімними символами є *миша/Maus, риба/ Fisch* та *корова/Kuh*, які проте, набули меншого поширення в ЗХП української мови ніж *бик, вовк та жаба*.

Таким чином, ЗХП є особливим видом художнього порівняння, головною ознакою якого є вміст зоонімного символу, який використовується для опису антропоморфних ознак. Ознаки, традиційним символом яких є певна тварина, відрізняються у різних культурних традиціях, тому є цінним джерелом інформації про мовну картину світу лінгвостільноти.

Під час детального вивчення узуальних оцінно-експресивних лексичних одиниць ми звертались до етнічних особливостей української та німецької лінгвостільноти, проте, навіть беручи до уваги етнічні відмінності у сприйнятті світу і номінації, логіка походження деяких метафор залишається повністю незрозумілою. Так, німецьке колективне мислення вибирає для пестливої назви немовляти – *Frosch* (жаба) часто у сполученні з *süßer* (солодкий) або *lieber* (милий), а в українській культурній традиції *жаба* є земноводним досить неприємним та навіть бридким: *випріщив очі, як жаба* (має непривабливий і дурний вигляд); *квакає, мов та жаба* (говорить голосно і нерозбірливо), *дивиться, як жаба* (тупо, недоумкувато дивиться), *надувся, як жаба* (про пихату, набундючену людину).

ЗХП мають у своєму складі стійкі оцінні конотації, які чітко та влучно характеризують людину з огляду на її зовнішні ознаки, особливості поведінки чи характеру, проте назви одних і тих же тварин в різних мовах, вжиті по відношенню до людини, мають нерідко абсолютно різні якості, характеризують людей по-різному, іноді прямо протилежно. Феномен формування

немотивованих властивостей реалій, на думку Н.І. Сукаленко, пояснюється специфікою сфери спілкування, що є максимально відкритою для спонтанних емоцій і максимально вільною від раціонального елемента [18].

Найбільш поширеними у мові та культурі зоонімними символами завжди були найбільш наближені до світу людей тварини: свійські тварини, дичина, домашні улюбленці. Розглянемо співвідношення конотації зоонімів *собака (der Hund)*, *корова (die Kuh)* та *свиня (das Schwein/ die Sau)* у межах культурних традицій України та Німеччини.

Зоонім *собака* в носіями української культури наділений наступними конотаціями:

- вірність (*побіг, як собака за возом/дядьком*);
- знедоленість та жалісливість (*і замерз, як пес, і голодний, як собака; набрався, як собака блох; безрідний бурлака, як собака; гуляє, як собака на прив'язі; любить, як собака палицю; змерз, як собака*);
- злість (*визвірився, як собака; злий, як собака; любить, як собака дідька; запінився, як скажена собака; душить, як собака kota*);
- спритність (*бігає, як собака без хвоста; бігає, як собака по хаті; вертиться, як собака*);
- живучість (*заживе, як на собаці*).

Для німецькомовного населення *der Hund* є символом наступних якостей:

- нещасливість, невдатність (*wie ein junger Hund frieren; wie ein Schlosshund heulen; wie ein Hund leben; nass wie ein Mops sein, dem es ins Gesicht regnet; kalt wie eine Hundeschнауze sein*);
- живучість (*etwas abschütteln wie der Hund den Regen*);
- зневажливість (*j-n wie einen Hund behandeln (verprügeln); j-n wie einen Hund verscharren (begraben)*);
- вірність (*treu wie ein Hund sein*);
- енергійності (*wie die jungen Hunde herumtollen*).

Таким чином, конотативний спектр зооніма *собака/ der Hund* в межах двох культур практично збігається та логічно витікає з повсякденного досвіду



співіснування з твариною. Собака є символом вірності та безкорисливої дружби, знедоленості, а тому і жалісливого до себе ставлення, тим не менш енергійності та живучості. Проте конотація зневажливого ставлення є більш яскраво вираженою у німецькій мові, а такі масові асоціації як вірність та безкорисливість практично не мають вербальної фіксації у жодній з мов.

*Корова* в українській культурній традиції породжує наступні асоціації:

- незграбність, вайлуватість, незугарність (*танцює, як корова на льоду; ходить, мов корова; реве, як корова;*);
- повнотілість (*здорова, як корова*);
- лінощі (*лінивий, як бондарова корова; не волочися, як Федькова корова*).

Зоонім *die Kuh* асоціюється у німців з такими характеристиками:

- тупість, недалекість (*etwas passt j-m hinein, wie eine Kuh in die Akademie; soviel von etwas verstehen wie die Kuh vom Sonntag*);
- несмак, непристойність (*bekannt wie eine bunte Kuh sein; schamlos wie eine Kuh sein; einen Geschmack wie eine Kuh haben*).

Конотації зооніма корова є абсолютно різними для двох культур: для українців масовими асоціаціями з коровою є великий розмір тварини, її повільність та вайлуватість, а тому - лінощі; для німців корова стала символом непристойного несмаку та тупості. З огляду на реальний стан речей, можна стверджувати, що асоціації в межах української культури є більш логічно мотивованими для автора як представника української лінгвоспільноти. Тим не менш, для німецької культури ці конотації є узуальними та стійкими, зафіксованими у ідіоматичних словниках, тобто першими, що виникають у людини при сприйманні зооніма. Таким чином, ми можемо спостерігати суттєву відмінність між мовами, спричинену відмінностями у сприйманні та мовній фіксації дійсності.

Наступна тварина - *свиня*, є дуже важливим символом як для німецької, так і для української культурних традицій, оскільки розведення свиней було одним з перших видів тваринництва і в Німеччині, і в Україні. Як і тоді, тепер свиня грає важливу роль в житті та господарстві селянина. Однак, будучи

показником багатства та заможності (невипадкова і традиційна форма грошової скарбнички - порося - Sparschwein (свиня-скарбничка), свиня у складі ЗХП є символом багатьох негативних антропоморфних характеристик.

Зоонім *свиня* виявляє у складі порівнянь такі значення:

- зневажливо-гидливе ставлення до людини (*командує, як свиня мішком; кучерявий, як свиня; говорить, мов свиня хрюкає, плямкає, як свиня; породиста, як свиня*);
- напускна невинувата манірність (*вирядилась, як свиня в наритники; барложиться, як свиня в соломі; благородна, як свиня городня; величається, як свиня в берлозі/ в дощ*);
- зажерливість (*їсть, як свиня; зажерливий, як свиня; плямкає, як свиня*);
- стан сп'яніння та п'янство (*набрался, як свиня; допався, як свиня до браги*).

Зоонім *das Schwein* асоціюється у свідомості німців з такими характеристиками:

- товста, брудна та неприємна людина (*fett wie ein Schwein sein; schmutzig wie ein Ferkel sein; wie ein Schwein schwitzen; wie ein Schwein schnarchen*);
- про поведінку недалекої людини (*sich anstellen wie die Sau zum Haarkräuseln; sich wie eine gesengte Sau benehmen; wie eine gestochene Sau schreien; wie eine gesengte Sau laufen*);
- п'янство (*wie ein Schwein besoffen sein*).

Судячи лише з проаналізованих нами ЗХП, можна зробити висновок, що в обох культурах свиня набула однакових негативних стійких асоціацій. Тим не менш, в німецькій мові досить поширеними є позитивні фразеологізми (не компаративні) з зоонімом *Schwein*: *das nenne ich Schwein – ось це успіх! ось щастя!*; *j-d hat Schwein – кому-небудь щастить*.

У ході дослідження було підтверджено існування також зоонімів, символіка яких відіграє важливу роль в одній терміносистемі та абсолютно відсутня в іншій. Так, для українців нетиповими є компаративні порівняння з оленем (нім. – символ спритності: *flink wie ein Hirsch sein; munter wie ein Hirsch*

*sein; wie ein Hirsch tanzen*), борсуком (нім. – суперечливий символ працьовитості, лінощів та хитрості: *wie ein Dachs schlafen; faul wie ein Dachs sein; frech wie ein Dachs sein; schlau wie ein Dachs sein; wie ein Dachs arbeiten*), вугрем (нім. – показник стрункості: *dünn wie ein Aal sein*). Пояснюється це тим, що зооніми набувають конотацій з певних об'єктивних причин, завдяки тій ролі, яку представники тваринного світу відіграють у житті людини. Значущість тварини у культурно-господарській діяльності етносу (її наявність та поширеність у природному середовищі етносу) також має істотне значення для набуття нею статусу лінгвокультурного факту.

Отже, зооніми, які стали символами за допомогою метафоризації, створюють досить своєрідні фрагменти української та німецької мовної картини світу. Контрастивний аналіз довів відносну близькість німецької та української культурних традицій, оскільки більшість зоонімів мали велику кількість однакових та близьких конотацій. Цей факт вказує на схожість світосприйняття та вербалізації світу двома лінгвоспільнотами.

Дослідження розкриває етнокультурні властивості асоціативного мислення українського і німецького етносу. Взаємодія практичного, теоретичного, культурного досвіду і фіксація його у вербальній символіці певною мірою зумовлює різницю між мовами за характером онтологізації дійсності.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк М.О. Метафора та її роль в мовній картині світу/ М.О. Антонюк // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. пр. – К.: Наукова думка, 2002. – №7. - С. 15-19.
2. Гамзюк М.В. Роль емотивного компонента у семантичній структурі фразеологічних одиниць німецької мови / М.В. Гамзюк // Іноземна філологія: Укр. наук. зб. – Л., 2001. – Вип.112. – С. 142-145.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу/ І.О. Голубовська. - Монографія, 2-е вид., випр. і доп. — К.: Логос, 2004.

4. Д'якова Т. О. Фразеологічна картина світу як складова мовної картини світу / Т. О. Д'якова // Лінгвістика – Луганськ: Альма-матер, 2005. – Вип. 1 (4). – С. 136 – 143.
5. Задорожна І.П. Зооніми у фразеологічному словнику і художньому тексті/ І. П. Задорожна // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту: Зб. наук. пр. – Чернівці, 2003. – Вип.156: Германська філологія. – С. 3-12.
6. Лобур Н. До характеристики зооморфізмів (на матеріалах української та чеської мов)/ Лобур Н.// Проблеми слов'язнавства. – Л. 1999. - Вип. 50. - С.102–106.
7. Маслова Т.С. Зооніми у фразеологізмах на позначення зовнішніх рис людини/ Т.С. Маслова. - Луганськ, 2009. - № 6. – С. 28-36.
8. Олексишина Л.Г. Процеси формування та осмислення художніх порівнянь/ Л.Г. Олексишина // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту: Зб. наук. пр. – Чернівці: Рута, 1999. – Вип.68: Германська філологія – С. 59-63.
9. Прокопьева С.Н. Метафоризация зоонимов во фразеологических единицах/С.Н. Прокопьева // Лексика и стиль: Сб. науч. тр. – Тверь, 1993. – С. 44-51.
- 10.Haverkamp A. Theorie der Metapher / Anselm Haverkamp. – 2., um ein Nachw. zur Neuausg. – Darmstadt:Wiss. Buchges., 1996. – 512 S.
- 11.Pfau-Effinger B. Gesellschaft und Tiere. Soziologische Analysen zu einem ambivalenten Verhältnis /B. Pfau-Effinger, S. Buschka. - Wiesbaden: Springer VS, 2013. - 278 S.
- 12.Thurmair M. Vergleiche und Vergleichen. Eine Studie zur Form und Funktion der Vergleichsstrukturen im Deutschen/ M. Thurmair. – Tübingen: Niemeyer, 2001. – 319 S.